

Nagyvárad és Bihar a Zsigmond-korban

Tanulmányok Biharország történetéről 8.

Szerkesztette:
Zsoldos Attila

Nagyvárad, 2020

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
<i>Zsoldos Attila</i> : Bihar királyi várai a Zsigmond-kor első két évtizedében	9
<i>C. Tóth Norbert</i> : A váradi eskü. Mikor és miért éppen ott?.....	55
<i>Skorka Renáta</i> : A királyné váradi vezeklése.....	85
<i>Weisz Boglárka</i> : Bihar megye hatóságának működése a Zsigmond-korban	117
<i>Lakatos Bálint</i> : Bihar, Szalárd, Várad. Mezővárosi és városi oklevelek Bihar megyéből a Zsigmond-korban	149
<i>Mikó Gábor</i> : Andrea Scolari váradi püspök végrendelete és annak hitelesítése. Adatok a hiteleshelyi és közjegyzői intézmények együttműködéséhez	195
<i>Lóvei Pál</i> : Vörösmárvány sírkőtöredékek Nagyváradon és a Stibor-síremlékek mestere.....	227

Vörösmárvány sírkőtöredékek Nagyváradon és a Stibor-síremlékek mestere

A váradi vár délnyugati, 19. század végi szárnyában, a sarokbástya pincéjében a földbe süllyedve egy tömött vörös mészkőből — a köznyelvben a középkortól máig használt népszerű nevén: vörösmárványból — faragott, középkori sírkő mintegy fele került elő 2004 januárjában (1–2. kép).¹ Ezt az anyagot abban az időben Magyarországon egyedül az Esztergom közelében elterülő Gerecse hegység bányái szolgáltatták, és bár hasonló kőanyag kiterjedt bányászata zajlott a Salzburg környéki Adnet, valamint az észak-itáliai Verona környékén is, de behatóbb természettudományos vizsgálatok nélkül sincs okunk feltételezni a váradi kőanyag külföldi eredetét.² A kőlap rézsűs alakítású kerete és a rajta (a mellette álló

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja, a BTK Művészettörténeti Intézete (Budapest) tudományos tanácsadója.

- 1 Adrian Andrei Rusu 2004. február 10-én és március 10-én volt szíves tájékoztatni az új leletről.
- 2 A gerecsei kőanyagokhoz hasonló ausztriai és veronai vörös mészkövekkel való összehasonlítását segítő természettudományos vizsgálati módszerekről és a kutatások eredményeiről lásd *Pintér Farkas – Szakmány György – Lővei Pál – Tóth Mária – Demény Attila*: „Vörös márvány” faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 53–70., *Pintér Farkas – Szakmány György – Demény Attila – Tóth Mária*: „Vörös márvány” műemléki kőanyagok eredetének kutatása. Földtani Kutatás 38. (2001: 2.) 21–23., *Farkas Pintér – György Szakmány – Attila Demény – Mária Tóth*: The Provenance of “Red Marble” Monuments from the 12th–18th Centuries in Hungary. European Journal of Mineralogy 16. (2004) 619–629., *Lővei Pál – Pintér Farkas – Bajnóczi Bernadett – Tóth Mária*: Vörös és fehér díszítőkövek, kristályos és metamorf mészkövek, márványok (Műemléki kutatások természettudományos diagnosztikai háttérrel 1.). Művészettörténeti Értesítő 56. (2007) 75–82. — A vörös márvánnyal kapcsolatos kutatások kicsit „madártávlati” jellemzését lásd *Marosi Ernő*: Márvány, homokkő, interdiszciplinaritás. In: Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Ridovics Anna, Bajnóczi Bernadett, Dági Marianna, Lővei Pál. Budapest 2017. 90–91.

szemszögéből) kívülről olvasható körirat a szarkofágfedőlapok sajátja szokott lenni, itt azonban a felületeknek a kövön helyenként látható erős kopása a rajta való járkálás eredménye; hosszabb ideig padlózatban feküdhettek. A sírlap mezejének megmaradt része teljesen sima, a hiányzó részen lehetett esetleg heraldikus ábra, de biztosra mondható, hogy legfeljebb egy címerpajzs; sisak, sisakdísz és takarófoszlányok nélkül. A mélyített sávban domborúan szépen faragott gótikus minuszkulákból álló felirat: „... [Marg]aretha et heredi^{bus} Svis qua obyt die xii men[s]is martii anno d(omi)ni m c[ccc] ...”.³ A felirat jellege első pillanatra csak hozzávetőleges keltezését tesz lehetővé, leginkább a 15. század második–harmadik negyedét jelölve ki. A faragvány igényes anyaga és faragásmódja, valamint lelőhelye alapján magas társadalmi helyzetű személy Margit nevű feleségéről lehet szó. A környékbeli nagybirtokosok körében keresgélve elképzelhető, hogy Bátori (I.) István országbíró (†1444) feleségének, Tarkői Margitnak a sírköve.⁴ Egy további lehetőség az ugyancsak a Bátori családba beházasodó Kállói Margit.⁵ A domború minuszkulák hasonló jellegűek egy további, másik sírlapból származó, a váradi vár munkálatai során 2005 táján szórványként előkerült,⁶ apró töredéken is (3. kép).⁷

Nagyvárad ma ismert középkori síremlékei között nem csupán ez a két darab készült vörösmárványból. A várbeli székesegyház maradványainak feltárása során, 1883 októberében több töredék is napvilágra került a Rómer Flóris vezette kutatások során. Összetört állapotban talált rá egy ismeretlen személy sírjára készített, erősen

3 Méretei: 106,5 × 99,5 × 19 cm. — *Lővei Pál*: A „sárkánylovagok” kőfaragója: egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka, Kádas István. (Magyar Történelmi Emlékek – Ertekezések) Budapest 2017. 429., 431. és 63–64. kép.

4 *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 43. (2009) 9.

5 Németh Péter szíves közlése.

6 Emődi Tamás szíves közlése szerint.

7 Méretei: 14,5 × 19,5 × 9 cm. — *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 431. és 65. kép.

kopott sírkőlapra, amely ma a barokk székesegyház bejárati előterének falában található. Minuszkulás betűtípusú, vésett köriratából az egyetlen *waradiensis* szó olvasata biztos. Mezőjében domborművű ábra nyomai: jobbra dőlő, alig kivehető pajzsban ovális, mélyebb motívum, fölötté jobbra néző sisak, hátul a takaró nyomaival. A sisakdísz bivalyszarvpár, 3–3 oldallevéllal, fölötté mitra, amelynek erősen csúcsos felső végződését kis kereszt zárja le. A sisak mögötti, kisméretű, némileg már bevagdalt szélű sisaktakaró alapján — amennyire a kopottság miatt ez egyáltalán értékelhető forma — a 14. század utolsó negyedéből, a 15. század elejéről származhat.⁸ Egy, a belső mező egyik sarkát és az egyik oldal szélének részletét hordozó töredék vésett, minuszkulás feliratából *obyt uaradi* olvasható ki: a 14. század második felétől a 15. század végéig bármikor készülhetett.⁹ Egy darabokra tört, a rajta járástól erősen kopott, a 14. század második, a 15. század első felére keltezhető fél sírlapon kutyán álló főpapi figura láb felőli része volt látható a pásztorbot aljával, a vésett, gótikus minuszkulás köriratból [an]no domini m ccc volt olvasható; ma csak egyetlen darab van meg belőle, ruhadőrök részleteivel.¹⁰ Egy elveszett vagy lappangó töredéken köriratos kereten belül vakmérműves, kúszólevelekkel díszített, gótikus ív látszott.¹¹ Rómer a váradi vár falában rajzolta le egy figurális sírkő ruhadőröket mutató töredékét, egy része később múzeumba került.¹²

8 *Rómer Flóris*: Várbeli ásatás 1883. sept. 24étől Nagyváradon. Kézirat: Rómer Flóris iratai. Rajzok és anyag archeológiájához. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1110.5., Oct. Hung. 495/12. I. 14r, 15r–v, 17r, *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története III. Nagyvárad 1884. 113–114., IX. tábla, *Lővei Pál*: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: Váradi kötötöredékek. Szerk. Kerny Terézia. Budapest 1989. 170., 179–180. (188. kat. sz.) és 113. kép.

9 *Rómer F.*: Várbeli ásatás i. m. II. 4r, *Lővei P.*: Sírkövek, sírkőtöredékek i. m. 183–184. (191. kat. sz.) és 112. kép.

10 *Rómer F.*: Várbeli ásatás i. m. I. 14v–15r, *Bunyitay V.*: A váradi püspökség i. m. 114., *Lővei P.*: Sírkövek, sírkőtöredékek i. m. 170., 180–182. (189. kat. sz.) és 114. kép.

11 *Rómer F.*: Várbeli ásatás i. m. I. 14v–15r, *Lővei P.*: Sírkövek, sírkőtöredékek i. m. 170., 184–185. (193. kat. sz.) és 118. kép.

12 *Rómer F.*: Várbeli ásatás i. m. I. 21r, *Lővei P.*: Sírkövek, sírkőtöredékek i. m. 170., 184. (192. kat. sz.) és 118. kép.

Miskolczi István 1609-ben kelt naplóbejegyzése említi Farkas Bálint váradi püspök (†1495) azóta elpusztult síremlékének vörösmárvány anyagát: „ex rubro marmore monumentum Valentini Pontificis Varadiensis vidi, qui obiit anno a salute parta 1495 quarta calendas Majas”.¹³ 1827 nyarán az egykori nagyváradi konventuális ferences kolostor¹⁴ templomának helyén Nagy Pál ásatást vezetett József nádor megbízásából. Az ott álló zsidó iskola ajtaja előtt két sírt ástak ki, az egyikben „találtatott egy díszesen kivágott, ki álló nagy Gothus betűkkel jelelt veres Márványtábla”.¹⁵ Ez az egyetlen olyan adat, amely nem a váradi vár, illetve székesegyház középkori síremlékeiről ad hírt.

Az újonnan talált töredékekkel együtt ez összesen kilenc meglévő vagy említésből ismert vörösmárvány sírkő vagy azoknak részlete: ez a 26 tételt számláló,¹⁶ nagyváradi középkori (1541/1543 előtti)

13 *Jak. Ferdinand von Miller*: Nachrichten eines Augenzeugen aus dem XVII. Jahrhundert. von der Großwardeiner Festung. Zeitschrift von und für Ungern V. Bd. 2. Heft. Pesth 1804. 88., *Bunyitay V.*: A váradi püspökség i. m. 110. — A minden bizonnyal még a síremlékről leolvasott halálozási dátum április 28., ahol a téves „Majas” alak helyett minden bizonnyal „Maii” értendő. Jól megfelel ez annak, hogy Farkast 1495. máj. 9-én már „néhai”-ként említik, máj. 20-án pedig már Kálmáncsehi Domokos szerepel püspökként, lásd *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek — Adattárak) Budapest 2016. 52.

14 Vö. *Emödi Tamás*: Előzetes jelentés a váradi konventuális ferences templom kutatásáról. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Haris Andrea. [Budapest] 1994. 395–407., *Skorka Renáta*: A váradi ferences rendi kolostorok topográfiája. In: Nagyvárad és Bihar az Anjou-korban. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről 5.) Nagyvárad 2018. 161–170.

15 Nagy-Váradról. Magyar Kurír 1827. 36. sz. 288.

16 Nem számoltam ebbe bele a két királysírt, mert bár legalább részbeni vörösmárvány anyaguk feltételezhető, azonban nem igazolható. Szent László elpusztult síremlékének Janus Pannonius megénekelte márvány oszlopai — „Cuius splendida marmorum columnis - - - sepulcra” (Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Budapest 1987. 326.) — sokkal inkább humanista toposzként értékelhetők, mintsem a síremlék leírásának. Zsigmond király síremlékéről még ennyi sem tudható, a katalógusba csupán a később íródott

síremlék-együttes¹⁷ nem egészen 35%-a. A Gerecse-hegység vörösmárvány-bányáihoz közeli Esztergomban, valamint a fővárosban, Budán még a templom körüli temetők igénytelenebb sírköveit is figyelembe véve ez az arány 74% fölött, illetve 70% fölött van.¹⁸ Míg azonban Esztergomba és Budára a bányából csak a Dunáig kellett szekéren szállítani a kőlapokat, és onnan rendelkezésre állt az olcsó vízi út¹⁹ (egyébként Vác, aztán távolabbra például Pécs irányába

sírverse, egy humanista költemény alapján került be (a sírverset lásd *Hieronymus Megizero*: Chronicon Carinthianum. LIX. Cap. 51. fol. 1076. Közli: *Martinus Zeiler*: Neue Beschreibung Deß Königreichs Vngarn ... Ulm 1646. 314., vö. *Kerny Terézia*: Királyi temetkezések a váradi székesegyházban. In: Váradi kötőredékek i. m.165–166.).

- 17 A katalógusba a ma is meglévő faragványok mellett bekerülnek a csak írott vagy rajzi forrásból ismert síremlékek is, de nem részei a gyűjtésnek a pusztán temetkezési adatok. A gyűjtés időbeli felső határa 1541/1543, Buda, Esztergom, illetve a gerecsei vörösmárvány-bányák török általi elfoglalásának ideje. A katalógust lásd *Lővei Pál – Engel Pál – Radocsay Dénes – Varga Lívóia*: A középkori Magyarország síremlékeinek katalógusa. Kézirat adatbázis, 1984. Folyamatosan bővítve, a 2018. márc. 26-i állapot CD-re írva a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet (Budapest) Adattárában, leltári szám: MI-C-I-234. A katalógushoz írt bevezetőt lásd *Lővei Pál*: „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria” – Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2009. (http://real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf ; http://real-d.mtak.hu/381/4/Lovei_Pal2a.pdf ; http://real-d.mtak.hu/381/7/Lovei_Pal_kepek.pdf
- 18 Esztergomban 112 katalógustétellel számoltam, beleértve a mai város területére eső falvak főleg templom körüli temetőinek sírköveit is: mivel ez utóbbiak általában nem vörösmárvány anyagúak, a középkori város síremlékeinek még nagyobb, 82%-a készült vörösmárványból. Budán, Óbudán és külvárosaikban, valamint a budaszentlőrinci pálos kolostorban és Pesten 305 tételt számlál pillanatnyilag a katalógus, nem számítva bele a zsidó sírköveket, amelyek ismereteink szerint sosem készültek vörösmárványból.
- 19 Estei Hippolit érsek esztergomi számadáskönyveiből ismert adatok szerint 1487–1488-ban összesen 76, vörösmárvánnyal megrakott hajó úszott le a kitermelt kőanyag behajózási helyszínét jelentő Süttőről Beatrix királyné budai építkezéseihez, lásd *Volt Pál*: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. In: Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1954–55. Budapest 1957. 50., 79. (8. sz. jegyz.).

is),²⁰ addig Várad, majd tovább, a vörösmárványt éppen ezért sokkal ritkábban is használó Erdély felé a szállítás sokkal körülményesebb és drágább szárazföldi módja volt csak lehetséges. Ehhez jó adalék, hogy 1515 májusában Dësházi István, az esztergomi érseki jövedelmek adminisztrátora, azzal bízta meg Némethi Pál budai kanonokot, Bakóc Tamás érsek budai ügyvivőjét, hogy segítsen a Dësházi Közép-Szolnok megyei Menyő birtokának templomához szánt márvány szállításában, különösen a Tiszán történő átkelésnél.²¹ A menyői templom Dësházi címerével és 1514-es felirattal is jelölt, vörösmárványból faragott kaputimpanonja, 1515-ös szentségháza és az Esztergomban tevékeny Iohannes Fiorentinus által szignált, 1515-ös évszámú keresztelőkútja²² egyértelműen mutatja, hogy gerecei kőanyag szállítási nehézségeiről tanúskodik a forrás.

A váradi vörösmárvány-használat egyébként magasabb százalékarányt mutat, mint a váradival közel egyező számú ismert sírkövet felmutató Pécs,²³ ahol csupán az emlékek pontosan negyedét faragták vörösmárványból. Ez azonban erősen hamis kép, a pécsi vörösmárvány sírkőanyag aránylag kis száma a törökök szisztematikus „gyűjtőmunkájának” és a faragványok másodlagos felhasználás érdekében történt elszállításának tudható be. A pécsi pénzügyi körzet elszámolásai között található, 1555–1556. évi kifizetések adnak hírt azokról az 1555-ben elvégzett munkálatokról, amelyek során a pécsi székesegyház („a Pécs várában álló szent

20 1516-ban két márvánnyal megrakott hajó Szatmári György pécsi püspökhöz történő eljuttatásáról intézkedett Dësházi István, illetve Némethi Pál, lásd *Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – C. Tóth Norbert*: Némethi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II.* Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen 2014. I. 97., 107. (11. sz.), *Mikó Árpád*: *Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon*, 1. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése. *Ars Hungarica* 41. (2015) 407.

21 *Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – C. Tóth N.*: Némethi Pál budai kanonok i. m. 96., 100. (2. sz.), *Mikó Á.*: *Reneszánsz művészet* i. m. 406.

22 *Mikó Árpád*: A menyői templom keresztelőkútja. In: *Váradi kőtörödékek* i. m. 265–267.

23 A pécsi síremlékek száma 28.

dzsámi”) vörösmárvány (*mermer-i szumaki*) sírköveit Tojgun budai pasa parancsára kibontották, szekéren Mohácsra, majd ott hajóra rakva Budára szállították, hogy a pasa fürdőjében²⁴ használják fel azokat. Az elszámolásokban nagyobb összeg szerepel viaszgyertyák áráként, tehát sötétben — legalább részben alighanem a székesegyház altemplomában — szedte fel a sírlapokat egy építész és három mester irányításával 19 Mohácsról hozott munkás, négy nap alatt. A sírkövek nagy számára utal, hogy 52 Mohácsról, Danócról (Gajic része, Horvátország) és Vörösmartról (Zmajevac, Horvátország) berendelt szekér és szekeres vitte azokat a mohácsi behajózás helyszínére.²⁵ Ugyanebben az időben az építőanyag, ezen belül a sírkövek szállítása nemcsak észak, de délkelet felé is irányult. Hans Dernschwam, a Fuggerek *factora*, az 1550-es években a szerbiai Jagodában írta le Alsáni János és felesége vörösmárványból faragott, figurális síremlékét, mint egyikét azoknak a köveknek, amelyeket pécsi épületekből szállítottak oda építőanyag gyanánt.²⁶

Aligha tükrözi az eredeti helyzetet a Dunán könnyen elérhető Vácra ismert, számosságát tekintve is csekély emlékműanyagban a vörösmárvány 27%-os aránya, amelyet erősen befolyásol a közeli Budai-hegységből származó, a Dunán — igaz, felfelé — ugyancsak szállítható, a reneszánsz leletek között meghatározó Buda környéki márga jelentős részesedése.²⁷ A Dunán a gereszei bányáktól folyásiránnyal szemben elérhető Győr viszont 100%-ot mutat,²⁸ a még

24 Ezekből a sírkövekből egy sem azonosítható (vagyis nem „hamisítja meg” a budai statisztikát). A fürdő az ugyancsak Tojgun pasa alapítványából épült dzsámival és iskolákkal együtt a Vízivárosban, a középkori Ágoston-rendi, az újkori kapucinus kolostor területén, a Fő utca környékén állt, lásd *Fekete Lajos – Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. In: Budapest története II. Főszerk. Gerevich László. Budapest 1973. 353., 354.

25 *Hegy Klára*: Török források Pécs 16. századi történetéhez. (Források Pécs történetéből 3.) Pécs 2010. 30., 84., 85., 90–91.

26 *Hans Dernschwam*: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Budapest 1984. 482. (az adatért Bodó Baláznak tartozom köszönettel).

27 A síremlékek száma 11.

28 A síremlékek száma 4.

Váchoz mérten is igen csekély emlékanyag ellenére azonban ez talán mégsem véletlen, hiszen a Kisalföldön fekvő városba minden egyéb követ is távolról kellett szállítani. A Budához Váradnál jóval közelebb, ugyancsak szárazföldi, de a Tiszán történő átkeléssel sem nehezített elérhetőségű Eger ismert emlékanyagának 57%-a készült vörösmárványból,²⁹ a hasonló adottságú Veszprémének 52%-a,³⁰ a püspökségekkel mindenképpen összevethető Székesfehérvárnak 58%.³¹ A távoli Gyulafehérvár esetében viszont az arány csak 4%,³² Zágrábnál legfeljebb 24%.³³ A középkori főpapi székhelyek közül Kalocsán, Csanádon, Nyitrán olyan kevés középkori síremlék ismert, hogy statisztikailag nem értékelhetők.³⁴ A fontos szerepet játszó további települések közül a jelentős síremlékanyagot mutató, Esztergom és Buda között a Duna mellett fekvő — a 14. században királyi székvárosként is szolgáló — Visegrádon az arány több mint 58%,³⁵ az ismert emlékanyag alapján gerecsei vörösmárvány helyett kizárólag Salzburg környéki vörösmárványt használó, az ottani bányákból folyásirányban lefelé jól elérhető Pozsonyban 60%,³⁶ a vörösmárvány használatának keleti határát jelző, távoli Nagyszebenben 25%.³⁷

29 A ma ismert, kicsiny részben forrásokból ismert, középkori síremlékek száma 70.

30 A síremlékek száma 19.

31 A síremlékek száma 38, de több csak írott vagy rajzi forrásból ismert, így a kőanyag meghatározottsága szempontjából csak 31-et vettem figyelembe.

32 A síremlékek száma 25.

33 Amennyiben a csak említésből ismert síremlékek esetében a kőanyag szín megadása nélküli „márvány” meghatározását vörösmárványként vesszük figyelembe; ha nem, akkor csak 12%. A síremlékek száma 25.

34 Kalocsán (2 tétel) és Csanádon (5 vagy 6 tétel, Szent Gellért a vörösmárvány használatát megelőző korú szarkofágján kívül csak templom körüli temetőhöz tartozó egyszerű sírkövek) egyáltalán nem ismert vörösmárvány sírkő, Nyitrán viszont (3 tétel) csak vörösmárvány sírkő ismert.

35 A síremlékek száma 58.

36 A beszámított síremlékek száma 35.

37 A síremlékek száma 12; vörösmárványból kizárólag a város több más fontos kormányzati-gazdasági posztot is betöltő, késő középkorban hivatalt viselő polgármestereinek sírlapjai készültek, vö. *Lővei Pál – Weisz Boglárka: A gazdaság- és*

A középkori Magyar Királyság területén használt építő és díszítő kőanyagok közül ennek a fentebb statisztikailag vizsgált kőnek, a Gerecse hegység vörösmárványának volt a legnagyobb a piackörzete:³⁸ gótikus és reneszánsz síremlékek és más faragványok anyagaként az ország szinte teljes területén előfordul Zágrábtól Nagyszebenig és Újlaktól Szepeshelyig. Külföldi exportjára — mind kész alkotások, mind nyersanyag formájában — is ismertek elszórt adatok: szállították Lengyelországba (Krakkó, Gniezno, Włocławek), Morvaországba (Tovačov), Boszniába (Bobovac), talán Sziléziába (Cieplice, Schweidnitz) és még a 13. században a Dnyeszter folyó környékére is Galíciában.³⁹ Közép-Európában

pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2016. 253–257., 258–259. és 26–27., 29. kép.

- 38 Vö. *Lővei Pál*: A kőfaragás gazdaságtörténete felé: kőfaragványok és kőanyagok piac- és bányakörzetei a középkori Magyarországon. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2018. 269–304.
- 39 A kőanyag középkori használatáról, annak földrajzi kiterjedéséről lásd *Lővei Pál*: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica* 20. (1992: 2.) 3–28., *Pál Lővei*: Salzburg und Gran versus Krakau, Gnesen und Wilna: Die Lieferung des Rotmarmors im Fernhandel Mitteleuropas. In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hrsg. Dietmar Popp, Robert Suckale. Nürnberg 2002. 411–421., *Pál Lővei*: „Virtus, es, marmor, scripta”. Red Marble and Bronze Letters. *Acta Historiae Artium* 42. (2001) 39–55., *Lővei Pál*: „Virtus, es, marmor, scripta”. Vörös márvány és bronzbetű. In: *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia Ráckeve, 2000*. Szerk. Bodnár Szilvia et al. Budapest 2004. 53–71., *Marosi Ernő*: Művészet a királyi udvarban és udvari művészet az ország középkori közepén. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015. 44–45., *Lővei Pál*: Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkö-használata a középkori Magyarországon. In: *In medio regni Hungariae i. m.* 85–97., *Lővei Pál*: Bíbor Esztergom – a Szent Adalbert-székesegyház, a Bakócz-kápolna és a királyi/érseki palota vörösmárványa. In: *Metropolis Hungariae* 2017. 96–106., *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 394–397., 420–422., 436–439. és 15–19., 51., 81–82. kép. — A gerecsei

ennél nagyobb felhasználási területe egyedül a Salzburg környéki bányákban (Adnet) fejtett vörös mészkőnek volt.⁴⁰

A vörösmárvány kiterjedt felhasználása szempontjából a magyarországgal az anyaghasználat dominanciáját tekintve, valamint stílári összefüggésekben is jól összevethető dél-bajorországi gyakorlat emlékeinek átfogó, az egyszerűbb alkotásokra is figyelő összegyűjtése és áttekintése során Volker Liedke arra a meggyőződésre jutott, hogy minden egyes kőfaragóműhely önálló betűkészlettel, sajátos „kézírás”-sal rendelkezett. Szerinte a feliratok kiosztását és előrajzolását maga a mester készítette el, a segédek ennek nyomán végezték a kivitelezést; a mélyített háttérű felirat faragása volt a nehezebb és így drágább technika. Ha motívumokat, sajátos ábrázolási formákat másoltak is egymástól a különböző műhelyekben, a felirat utánzása, követése azonban nem volt szokásban: ha valahol mégis feltűnik egy másik műhelyre jellemző betűforma, az a kőfaragó ottani képzésére utal.⁴¹ Az epigráfiai jellegzetességek feltárása és elemzése tehát nem kevés többlet információval szolgálhat a motivikus és stílári elemzésekhez.

A gótikus minuszkulás betűtípus a magyarországi sírköveken lényegében 1360 és 1380 között váltotta fel a gótikus majuszkulát.⁴² Kezdetben magukat a betűket vésték be a keretek felületébe, a mélyített háttérsávból kiemelkedő betűk divatja a 14. század végétől, a 15. század elejétől érzékelhető.⁴³ Ezt követően a rep-

és a Salzburg környéki vörösmárványok piackörzetének a középkori Magyar Királyság nyugati határsávjában való átfedéséről lásd *Lővei Pál*: Hol a határ? Salzburg–Passau–Bécs és Esztergom–Buda vörös márvány-piackörzeteinek találokzása a középkori Magyar Királyság nyugati határsávjában. In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2019. 303–351.

40 *Alois Kieslinger*: Die nutzbaren Gesteine Salzburgs. Salzburg–Stuttgart 1964.

41 *Volker Liedke*: Die Haldner und das Kaisergrabmal in der Frauenkirche zu München. *Ars Bavarica* 2. München 1974. 4–5.

42 *Lővei Pál – Varga Lívia*: Siremlékek. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül I–II. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987. I. 462–463.

43 *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 442.

rezenatív emlékek esetében ez a technika vált meghatározóvá: a tanulmány elején leírt két váradi sírkőtöredék körirata is így készült. Margit sírlapjának feliratában az ezret (*millesimo*) rövidítő és a *mensis* szót kezdő *m* betűk egy, a három függőleges — végeiken tompaszögben törő — „láb” alkotta szokványos *m*-ekhez képest egy sajátos hozzátétellel szolgálnak, mégpedig egy, a betűt teljes szélességében áthúzó, felfelé futó harántvonallal. Azt, hogy ez a forma viszonylagos egyszerűsége mellett sem volt mindennapi, mutatja: a sziléziai síremlékek katalógusában⁴⁴ egyetlen síremléken látható (tárgyalását lásd alább), a középkori Poroszország és Lengyelország emlékanyagában egyáltalán nem fordul elő,⁴⁵ és Ausztria, valamint Bajorország általam ismert alkotásain sem lelhető szinte sehol sem fel, egyedül Augsburgban, leginkább az 1420-tól 1446-ban bekövetkezett haláláig tevékeny Ulrich mester alkotásain található valamennyire hasonló — de korántsem azonos — betűformák.⁴⁶ Mi több, tudomásom szerint sem magyarországi kódexekben, sem okleveleken nem volt használatos ez az áthúzásos betűalak. Annál inkább figyelemre méltó, hogy tucatnyinál több, magyarországi vagy magyarországi eredetű vörösmárvány faragványon — döntően síremlékeken — található még meg (4. kép). Feltűnik lefelé futó harántvonallal Perényi Imre titkos kancellár (†1418) a kurityáni pálos kolostorból származó fél sírkövén,⁴⁷ Berzevici György nyitrai

44 Vö. *Bogustaw Czechowicz*: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku. Wrocław 2003.

45 Vö. *Przemysław Mrozowski*: Polskie nagrobki gotyckie. Warszawa 1994., *Tadeusz Jurkowlaniec*: Nagrobki średniowieczne w Prusach. Warszawa 2015.

46 *Volker Liedke*: Die Augsburger Sepulkralskulptur der Spätgotik, Teil 1. Zum Leben und Werk des Meisters Ulrich Wolfhartshäuser. (Studien zur Sepulkralskulptur der Gotik und Renaissance in Deutschland und Österreich, Band 2) München 1979. 19–20., 42–46., 52–64., 103–104., 105. és Abb. 11–12., 17., 28., 31., 39., 41–42., 44., 46., *Volker Liedke*: Die Augsburger Sepulkralskulptur der Spätgotik, Teil 2. (Studien zur Sepulkralskulptur der Gotik und Renaissance in Deutschland und Österreich, Band 4) München 1986. 6., 27–30., 32–34., 109., 110. és Abb. 5–7., 21–22., 26.

47 Miskolc, Hermann Ottó Múzeum. — *Feld István – Juan Cabello*: A füzéri vár. Miskolc 1980. 35., 36., 41. és 15. kép, *Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica* 11. (1983) 35–36. és 9. kép, *Czeglédy Ilona*: A kurityáni pálos kolostor. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

püspök (†1437) nyitrai sírlapján,⁴⁸ Perényi János tárnokmester (†1458) 1438–1439-ben faragott, terebesi síremlékén két helyen is,⁴⁹ Szécsi Miklós tárnokmester (†1428) felesége, Garai Ilona (†1441) hiányosan megőrződött szentgotthárdi sírlapján,⁵⁰ a budai domonkos kolostorban talált, különböző sírlapokhoz tartozó két részleten,⁵¹ a Szigetközben fekvő Ásványráron, az ásványi plébániatemplomban található és Hédervári Lőrinc nádor (†1447) személyéhez köthető, nyolcszögű keresztelőkúton.⁵² Az *m*-et felfelé futó harántvonallal kötötték át egy, Buda középkori ferences kolostorának Szent János-templomában talált vitézi síremléktöredéken,⁵³ a Magyar Nemzeti Múzeum a budai Nagyboldogasszony-templomból származó,

25–26. (1986–1987) 219., 221. és 20. kép, Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde (kiállítási katalógus). Budapest 1987. II. 296. (Sz. 51. kat. sz., Lővei Pál).

- 48 *Tóth Sándor*: 15. századi sírplasztikánk és a Kassai Jakab-kérdés. *Ars Hungarica* 3. (1975) 333. és 80. kép, *Lővei Pál*: Síremlékszobrászat. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 279., 301–302. (Sz. 60. kat. sz.), *Viera Luxová*: Memento mori: formy náhrobnej skulptúry. In: Gotika. Szerk. Dušan Buran. (Dejiny slovenského výtvarného umenia) Bratislava 2003. 325., 665–666. (2.2.6. kat. sz.), *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 452., 458. és 95. kép.
- 49 *Csoma József* – *Csergheő Géza*: A Perényiek középkori síremlékei. *Archaeologiai Értesítő* (új folyam) 8. (1888) 296–300., Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. Takács Imre (kiállítási katalógus). Budapest–Luxemburg 2006. 348. (4.52. kat. sz., Lővei Pál), *Lővei P.* – *Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 224–226. és 7. kép.
- 50 *Valter Ilona*: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely 1981. 68. és 22. kép, *Zlinszkyne Sternegg Mária*: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: Szentgotthárd i. m. 373., 376. és 5. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 431–432. és 71–72. kép.
- 51 Budapesti Történeti Múzeum. — *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 444–445. és 85–86. kép.
- 52 *Ipolyi Arnold*: Magyar műemlékek I. Csallóköz műemlékei. *Archaeologiai Közlemények* 1. (1859) 172., *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 14. és 8. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 447., 450–451. és 92–93. kép.
- 53 Budapesti Történeti Múzeum. — *Altmann Júlia* – *Lővei Pál*: Leletgyűttesek a budavári ferences templomban. *Budapest Régiségei* 38. (2004) 16. (Kat. 7.) és 23–28. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 422–423. és 52–54. kép.

sárkányrendes címerű, töredékes sírkövén két helyen is,⁵⁴ valamint egy a szülősgyőröki volt Jankovich-kastély oldalhomlokzatába falazott, ismeretlen származási helyű töredékeken.⁵⁵

Mind a felfelé, mind a lefelé futó harántvonallal jelölt *m* betű megtalálható a boszniai — Szarajevó közelében emelt — Bobovac királyi vár régészeti kutatása során talált egyik figurális szarkofág-fedlap-töredék feliratában (5–6. kép). A stabilizotóp-geokémiai vizsgálat a kőanyag magyarországi, Gerecse hegységbeli eredetét igazolta,⁵⁶ vagyis megerősítette a feltáró Pavao Anđelić azon, már az 1970-es években közzétett feltevését, miszerint a kőanyagot Magyarországon bányászták.⁵⁷ A darabok megrendelésére leginkább II. Tvrtko bosnyák király (1404–1409, 1421–1443) 1433 vége és 1435 eleje közötti budai tartózkodása⁵⁸ idején kerülhetett sor. A boszniai faragványoknak legközelebbi analógiáját a férfialak páncélos, díszöves törzstöredéke, a kar- és lábvérték formája és részletei, valamint a díszkard hüvelyének díszítése alapján — ahogy arra már Anđelić is rámutatott — Stiborici (II.) Stibor (†1434)

54 *Lővei Pál*: A Stibor-síremlékek mestere. Budapest Régiségei 33. (1999) 106., 120. (53. sz. jegyz.) és 15. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 403. és 30–33. kép.

55 *Pál Lővei – Lívia Varga*: Funerary Art in Medieval Hungary. Acta Historiae Artium 35. (1990–92) 144. és 41. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 428. és 62. kép.

56 Pintér Farkas vizsgálata.

57 Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. — *Pavao Anđelić*: Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta Bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću. Sarajevo 1973. 86–95., *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 11., *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 105–106., *Lidija Fekeža – Margita Gavrilović – Lővei Pál*: Bosnyák királyok síremlékeinek töredékei. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 450–451. (5.15 kat. sz.), *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 394–396. és 15–19. kép.

58 *Vjekoslav Klaić*: Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig. Bojničić Iván német átdolgozása után fordította Szamota István. Nagybecskerek 1890. 295., 297., *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463 I.* Sarajevo 1942. [1998] 488., 489., *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 111.

budai fedlapja⁵⁹ (7. kép) jelenti, ugyanakkor a keretprofil és a betűformák igen hasonlóak a Stiborici (I.) Stibor erdélyi vajda (†1414) székesfehérvári szarkofágfedlapjának töredékein⁶⁰ találhatókhöz. Az áthúzott *m* betűket is hordozó bobovaci saroktöredék, amelyen szárnyas angyal feje és válla látható, további bizonyítékul szolgál a budai keletkezés mellett: az angyal hajzatának körvonala, pántszerű gallérja, a fej fölött kitárt szárnyak egyéni formálása közvetlen párhuzama egy angyalt ábrázoló, vörösmárvány anyagú töredéken található, amely a budai Mária Magdolna-plébániatemplom feltárása során került elő (8. kép).⁶¹ Oldalának alul rézsűvel és homorlattal kezdődő, csiszolt felületű profilja mutatja, hogy szarkofág fedőlapjának szánták. Domborművívű ábrája szembenéző, rongált arcú, hosszú hajjú, kiterjesztett szárnyú, címerpajzsot tartó angyalt ábrázol. A pajzs felületét csak nagyolva simították le, a faragvány más részletei is befejezetlenek; másodlagos lefaragásai arra utalnak, hogy végül építőkként használhatták fel. A talán rontott munkának a készítési helyétől távolabbra szállítása értelmetlen lett volna. A befejezetlen angyal alapján tehát nem csak a budai Stibor-sírkő készült valóban Budán, ahogy azt a kutatás mindig is feltételezte, hanem a székesfehérvári és a boszniai síremlékek is, vagyis

59 Budapesti Történeti Múzeum. — Magyarország Műemlékei 3. (1913) 257., *Horváth Henrik*: A Székesfehérvári Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. *Magyar Művészet* 8. (1932) 114–115., *Lővei Pál*: A Stibor-síremlékek mestere. *Budapest Régiségei* 33. (1999) 103–104., *Lővei Pál*: Stiborici II. Stibor (†1434) sírköve. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Szerk. Farbaký Péter, Farbakýné Deklava Lilla, Mátéfy Balázs, Róka Enikő, Végh András. (Kiállítási katalógus). Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, Budapest 2015. 134–135. (3.51. kat. sz.).

60 Szent István Király Múzeum, illetve Székesfehérvár, Körösi-gyűjtemény. — Lásd a 63. sz jegyz-et.

61 Előbb Budapesti Történeti Múzeum, 1992-től Magyar Nemzeti Galéria. — *Bertalan Vilmosné*: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásátásáról. *Budapest Régiségei* 22. (1971) 425., 427. A boszniai és a budai töredékek kapcsolatáról lásd *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 11. és 6. kép, *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 106. és 14. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 396–397. és 20. kép.

az egész műhely Budához köthető. Stiláris alapon egy síremlék női fejet, valamint Stibor-címert is ábrázoló, ugyancsak Budán talált töredék-együttese⁶² is ugyanehhez a műcsoporthoz kapcsolható.

A Stibor család három tagjának síremlékei⁶³ az ifjabbik Stibor 1431. évi végrendelezése⁶⁴ körüli — az 1434-ben bekövetkezett halála előtti — évekre keltezhetők: a sajátjával együtt ő készíttethette el apja fehérvári síremlékét is. Nagyon szoros stiláris és típusbeli kapcsolatuk mindenképpen műhelyazonosságról, legalábbis a két vitézi síremlék — továbbá a bobovaci darabok — esetében a kéz azonosságáról árulkodik. Ennek ismeretében, az 1987. évi Zsigmond-kiállítás katalógusában született meg ismeretlen nevű alkotójuknak a „Stibor-síremlékek mestere” szükségneve.⁶⁵

62 Eredetileg négy töredék (jelenleg azonban csak kettő van meg), részben a Magyar Nemzeti Múzeum, részben a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében.

63 Közös leírásuk és tárgyalásuk: *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 31–35. és 6–8. kép, *Pál Engel – Pál Lővei – Lívia Varga*: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. Acta Historiae Artium 30. (1984) 36., 38., 40., 42., 47–50. és 9–13. kép, *Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívia*: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 210., 212., 215–216., 220–222. és 4. kép, *Művészet Zsigmond király korában* i. m. II. 292–293. (Sz. 47–49. kat. sz., *Lővei Pál – Varga Lívia*), *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 104–105., *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 389–392. és 1–8. kép.

64 Vö. *Engel Pál*: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: *Művészet Zsigmond király korában* i. m. I. 446–447.

65 *Lővei P.*: Síremlékszobrászat i. m. 281–283., *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 11., *Marosi Ernő*: A XV. századi budai szoborsorozat művészettörténeti helye. In: *Zolnay László – Marosi Ernő*: A budavári szoborlelet. Budapest 1989. 110–111., 127., *Ernő Marosi*: Mittelalterliche Kunst aus Buda und Pest. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg. Gerd Biegel. (Kiállítási katalógus). Braunschweig 1991. 60., *Ernő Marosi*: Die Skulpturen von Buda im europäischen Kontext. In: 1414–1418. Weltereignis des Mittelalters. Das Konstanzer Konzil, Essays. Hrsg. Karl-Heinz Braun, Mathias Herweg, Hans W. Hubert, Joachim Schneider, Thomas Zotz. Darmstadt 2013. 181., *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m., *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m.

A két alakos Stibor-síremlék nem túl gyakori ábrázolási típusa két sziléziai síremléken is megtalálható. A korábbi darab, Gotsche (II.) Schoff (†1418?, 1420?) egykor a sziléziai Cieplice Keresztelő Szent János-templomában lévő tumbafedlapjának⁶⁶ leírását egy 1621-ben kiadott könyv, képét egy 1860 előtt készült litográfia őrizte meg.⁶⁷ Eszerint a teljes páncélatban, hajadonfőtt ábrázolt férfialak feje mellett kapott helyet a sisakja, mindkét oldalán kard, illetve tőr függött, páncélkesztyűs bal kezével kardját és az elé helyezett, kisméretű címerpajzsot tartotta. A Stibor-síremlékek ábrázolási típusának legkésőbbi ma ismert emléke is sziléziai, Konrad (II.) von Nimptsch (†1446) egykor Schweidnitz ferences templomában dokumentált, azóta elveszett síremléke.⁶⁸ Képét egy 1725 előtt, illetve egy 1725-ben készült rajz őrizte meg (9. kép).⁶⁹ Feliratában egy ezúttal vízszintes vonallal áthúzott *m* betű is található. A síremléken a páncélos férfialak Zsigmond király magyar Sárkányrendjének⁷⁰ a vállakat övező zsinórra függesztett

66 *Czechowicz, B.*: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 124–125. (38. sz.).

67 *Johann Tralles*: Mausoleum Schaff-Gotschianum Ehren und Gedechtniß Kirchlein des Uralten hochlöblichen Schaff-Gotschen Hauses Herrn und Ritterstandes [...]. Leipzig 1621. 10–11., *Rudolf von Stillfried* [-Rattonitz]: Stammtafel und Beiträge zur alteren Geschichte der Grafen Schaffgotsch. (Beiträge zur Geschichte des schlesischen Adels, H. 1., Die Grafen Schaffgotsch) Berlin 1860. 21. (hivatkozik rájuk: *Czechowicz, B.*: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 124–125., az ábra reprodukciója: 4. kép), *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 420–422., 439. és 51. kép.

68 *Czechowicz, B.*: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171–172. (163. sz.) és 21–22. kép.

69 1725 előtti rajz: *Wolf E. Seidlitz*: Extractus Inscriptionum Sepulchralium utriusque Silesiae ... 1745. 1725-ből való rajz: *Raymundus Duelli*: Excerptorum Genealogico-historicorum libri duo. Lipsiae 1725. (hivatkozik rájuk: *Czechowicz, B.*: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 171–172., az ábrák reprodukciói: 21–22. kép), *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 436–439. és 81–82. kép.

70 *Baranyai Béla*: Zsigmond király ú.n. Sárkány-rendje I–II. Századok 59–60. (1925–1926) 561–591., 681–719., *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 83.) Budapest 1977. 59–61., *Kovács Éva*: A Luxemburgi-uralkodók rendjei. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. I. 135–147.,

jelvényét viselte, hasonlóan a Stiborici (II.) Stibort ábrázoló sírfigurához. Nagy valószínűséggel Konrad (II.) von Nimptsch-et kell látni abban a sziléziai *Her Nemsche* lovagban, aki az 1412. évi budai királytalálkozón a lovagi torna győztese volt⁷¹ — a Sárkányrend jelvényét akár ott is kaphatta —, de pályája elején, már 1410-ben is, Zsigmond (1410-től már német király) szolgálatában állt, és mint az ő udvari embere vett részt a német lovagrend oldalán a grünwaldi csatában, majd Marienburg védelmében.⁷²

Az ezer (*millesimo*) rövidítéseként/kezdőbetűjeként, vagy fontos jelentésű szó (*memorie, mensis, magnificus, miles*) kezdőbetűjeként, vagyis mindig kiemelt helyen feltűnő, speciális *m* betűk használata és a Stibor-síremlékek mestere vörösmárványból faragott, figurális síremlékei, a boszniai és feltételezhetően a sziléziai alkotásain keresztül, tehát összekapcsolódnak. Valójában más betűk — például az *a*-k, az *r*-ek, az *s*-ek — jellegzetességeit is be lehetne vonni a vizsgálatokba, így például a ferdén áthúzott, speciális *x* alak is jellegzetes epigráfiai forma, amely megtalálható a váradi Margit-sírkövön

Lővei Pál: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. I. 148–179., *Pál Lővei*: Der ungarische Drachenorden. In: Die Ritter (kiállítási katalógus). Burg Güssing 1990. 64–67., *Lővei Pál*: Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 251–263., *Lővei Pál*: Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 259–265.

71 (1412): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budaë 1828–1844. X/5. 246–248. (110. sz.), hivatkozik rá, illetve idézi: *Balázs Nagy*: Ceremony and Diplomacy: The Royal Summit in Buda in 1412. In: The Jagellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. Ed. Attila Bárány in co-operation with Balázs Antal Bacsa. (Memoria Hungariae 2.) Debrecen 2016. 16., *Balázs Nagy*: Royal Summits in and around Medieval Buda. In: Medieval Buda in Context. Eds. Balázs Nagy, Martyn Rady, Katalin Szende, András Vadas. (Brill's Companions to European History, Vol. 10) Leiden–Boston 2016. 359. (58. sz. jegyz.).

72 Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410/1411. Teil II: Indices mit persoenengeschichtlichen Kommentaren. Bearbeitet v. Sven Ekdahl. Köln–Weimar–Wien 2010. 194–196., *Czechowicz, B.*: Nagrobki póznogotyckie na Śląsku i. m. 172.

kívül a budai ferences kolostor már említett, vitézi síremlékén és a Nimptsch-síremléken is, továbbá a budai úgynevezett „Châtillon”-töredéken (az 1436-ban — az 1987. évi Zsigmond-kiállításig a szakirodalomban 1433 szerepelt — elhunyt, ismeretlen személy címerábrája hasonló a francia Châtillon családéhoz, de aligha azonos azzal)⁷³ és Szécsi Miklós tárnokmester (†1428) hiányosan megőrződött szentgotthárdi sírlapján.⁷⁴

Az *m*-ek és *x*-ek kapcsán eddig felsorolt faragványok között található bonyolultabb és egyszerűbb emlékek is, ami jelzi, hogy a „Stibor-síremlékek mestere” valójában egy gyűjtőfogalom: egy figurális és heraldikus ábrájú síremlékeket magas színvonalon készíteni képes kőfaragómester, egy Buda városi szobrász-vállalkozó műhelyéről van szó, ahol a megrendeléseknek alkalmazott kőfaragók, segédek, inasok közreműködésével tettek eleget. Stílárison alapon számos további sírlap kapcsolható a műhelyhez,⁷⁵ Kutenyán (Horvátország; a sírkő ma Zágrábban található), Berzevicén, Rudabányán, Tornán, Esztergomban, a már említetteken kívül további faragványok Székesfehérváron, Budán, egy második keresztelőkút

73 Budapesti Történelmi Múzeum. — *Forster Gyula*: A budavári Halászbástya és a domokos-szerzetesek templomának romjai. Magyarország Műemlékei I. (1905) 154. és 91. kép, *Horváth Henrik*: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma. Budapest 1932. 15. (79. sz.), *Dénes Radocsay*: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés á Budapest. In: *Mélanges offerts á Szabolcs de Vajay ...* Ed. comte d'Adhémar de Panat et al. Braga 1971. 478. (65. sz.), Ismeretlen (†1436) sírköve. In: *Művészet Zsigmond király korában* i. m. II. 298–299. (Sz.55. kat. sz., Lővei Pál), *Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 398. és 21–22. kép.

74 *Zlinszkyné Sternegg Mária*: Gótikus és reneszánsz címeres-kövek a szentgotthárdi plébániatemplomban. *Művészettörténelmi Értesítő* 15. (1966) 259–260. és 2. kép, *Zlinszkyné Sternegg M.*: A szentgotthárdi ciszterci apátság i. m. 370–372. és 4. kép, *Lővei P. – Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 222–223. és 5. kép, *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 431–432. és 66–70. kép.

75 Részletesebben először 1999-ben kíséreltem meg összefoglalni a műhely tevékenységét (*Lővei P.*: A Stibor-síremlékek mestere i. m. 103–121.), majd sokkal tágabb kitekintéssel 2017-ben (*Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 387–485.), a további darabok fényképeit, valamint a rájuk vonatkozó irodalmat lásd ott.

Héderváron, továbbá a nyitrai Berzevici-síremléken keresztül egy figurális főpapi emlékcsoport⁷⁶ diakovári (Horvátország; a töredék ma Zágrábban található), veszprémi, esztergomi, dombói (Szerbia; a töredékek ma Újvidéken), székesfehérvári alkotóelemei.

Marosi Ernő mutatott rá a budavári szoborlelet bizonyos részeinek Stiborici (II.) Stibor budai síremlékével való rokonságára, amit az a megfelelés bizonyít, amely az ifjabb Stibor síremlékén a fej megformálását a jellegzetes, kubisztikus mintázású várbeli ifjúfejek stílusához fűzi: a budai Stibor-sírkő arca és a budai szoborleletből származó ifjú fejek formakezelése — az anyag különbözősége ellenére — annyira hasonló, hogy minden további nélkül tekinthetők egy kéz munkáinak.⁷⁷ Ez egyébként arra is felhívja a figyelmet, hogy a Stibor síremlékek mesterének budai műhelyében aligha csupán vörösmárvánnyal dolgoztak, csak éppen a például sírlapokhoz is használt budai és Buda környéki mészkövek és homokkövek emlékanyaga többnyire olyan egyszerű megformálású, hogy alig mutatnak stílárisan értékelhető részleteket.

A műhelyhez jelenleg köthető emlékanyag — mintegy félszáznyi ebbe a körbe sorolható, jelentős részében a világi és egyházi

76 A csoport összefüggésrendszerét Tóth Sándor dolgozta fel évtizedek alatt több lépésben, lásd Tóth Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. (1964) 170–171., 174–177. és 4–6. kép, *Tóth S.:* 15. századi sírplasztikánk i. m. 333–334., *Tóth Sándor:* Sírkő töredékei (V.74. kat. sz.). In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Szerk. Takács Imre. (Kiállítási katalógus) Pannonhalma 2001. 456–458., *Lővei Pál:* Tóth Sándor 15. századi főpapi síremlékcsoportjának és a Stibor-síremlékek mestere műhelyének lehetséges összefüggéseiről. In: *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére.* Szerk. Takács Imre. (Thesaurus Mediaevalis, series A 01) Budapest 2019. 109–131.

77 *Ernő Marosi:* Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. *Acta Historiae Artium* 22. (1976) 362., Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter der Luxemburgen. Hsgg. Anton Legner. (Kiállítási katalógus) 2. Köln 1978. 453. (Ernő Marosi), Magyarországi művészet i. m. I. 584. (Marosi Ernő), *Marosi Ernő:* Szobrászat. In: *Művészet Zsigmond király korában* i. m. II. 237., 250., 253., 264., *Marosi E.:* A XV. századi budai szoborsorozat i. m. 110–111.

arisztokrácia tagjai számára készült, vörösmárvány faragvány — a 15. század tízes éveinek második felétől, 1420 tájától legalább az 1470-es évek közepéig folyamatos műhelygyakorlatra utal. Az egész időszakban aligha egyetlen mester/tulajdonos vezette a műhelyt, legalábbis egy hatvan éven át tevékeny, legalább nyolcvan évet megélt kőfaragó a középkori Budán nem túl valószínű. Egy lehetséges váltás valamikor a negyvenes évek végére, a 15. század közepére valószínűsíthető, amihez egy sajátos motívum nyújthat fogódzót, mégpedig Szécsi Dénes esztergomi érsek (†1465) síremlékének⁷⁸ hullámzó feliratszalagja. (Megemlítendő, hogy a főpap szüleinek fentebb említett, egyforma méretű és stílusú két szentgotthárdi sírlapját minden bizonnyal fiuk készítette el az édesanya 1441-ben bekövetkezett halálát követően, aki tehát a Stibor-műhellyel már korábban is kapcsolatban állt.) A feliratszalag ismétlődik Szécsi utódja, Vitéz János esztergomi érsek (†1472) szokatlanul keskeny, csupán apostoli keresztet és címerpajzsot ábrázoló korábbi sírkövén.⁷⁹ Később egy, a hullámzó szalag motívumát ismét felhasználó, figurális síremlék is készült a bíborosnak,⁸⁰ a feliratszalag mélyített

78 *Joannes Nep. Mathes*: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii 1827. 63–64. (§. 101.) és Tab. VII. lit. A., *Tóth S.*: Veszprémi középkori sírkötöredékek i. m. 170–171., 174., 176., 177., 181–183. (29., 50., 64. sz. jegyzetek) és 5–6. kép, *Várady Zoltán*: Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon. (IPF Kiskönyvtár 4.) Szekszárd 1999. 22., 34., 44. (6. sz.).

79 *Mathes, J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis i. m. 65. (§. 103.) és Tab. VII. lit. C., *Horváth Henrik*: Középkori budai fejek. Budapest 1941. 9*, *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541* (Kiállítási katalógus). Schallburg 1982. 140–141. (Kat.-Nr. 12b: *István Horváth*), *Várady Z.*: Gótikus minuscula feliratok i. m. 22., 34., 36., 44–45. (7. sz.).

80 *Mathes, J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis i. m. 64., 65. (§. 102.), 90. (15. jegyzet) és Tab. VII. lit. B., *Paúr Iván*: Archaeologiai visszappillantások II. Vitéz János sírköve. In: *Török János*: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest 1859. II. 291–296., *Verni-Kronberger Emil*: Magyar középkori síremlékek. Budapest 1939. 37., 38., 40., 50., 56. és 17. tábla, *Horváth H.*: Középkori budai fejek i. m. 9*, 29–31. és XXXII. kép, *Matthias Corvinus* i. m. 139–140. (Kat.-Nr. 12a: *István Horváth*), 613., *Mikó Árpád*: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 54. 2005. 211–212. és 9. kép.

sávjának domború betűi azonban már a korai humanista kapitális dekoratív típusát⁸¹ mutatják, hasonlóan a visegrádi oroszlános falikút baldachin-lemezének alsó, címerdíszes lapjának feliratszalagjához (a felirat hiányos évszámának korábbi, 1473-ra történő kiegészítésével⁸² szemben Buzás Gergely a visegrádi palota építéstörténeti adataival és *in situ* évszámaival összhangban 1483-as évszámot javasolt).⁸³ A mélyített sávban domború betűs feliratot hordozó, hullámzó szalag ezeknél, sőt a Szécsi-sírkőnél is korábbi példája a vajdahunyadi vár Hunyadi János építkezéseihez köthető, földszinti nagytermében,⁸⁴ 1452-es évszámmal kezelve a középső oszlopsor egyik fejezetét teljesen körbefonva található (10–11. kép). Felirata: *Hoc opus fecit fie(r)i mag(nifi)^(us) Job(a)nes de hwnyad reg(n)i hu(n)g(ar)i(e) gub(e)r(n)a(t)° a(nn)° d(omin)i m(illesim)° cccc° l ii.*⁸⁵ Benne a *magnificus* szó *m*-je a már ismert, áthúzott formát, az évszám kezdő *m*-je ennek egy sajátos változatát mutatja. Valamennyi fejezet anyaga fehér mészkő, alattuk azonban a nyolcszögű oszloptörzsek vörösmárványból készültek,⁸⁶ ami egyértelműen az ország központi

81 *Lővei P.*: Sírkövek, sírkőtöredékek i. m. 171.

82 *Dercsényi Dezső – Héjj Miklós.* Visegrád. In: Pest megye műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. (Magyarország Műemléki Topográfiaja V.) Budapest 1958. II. 419., 440–441., *Balogh Jolán.* A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966. I. 247.

83 *Buzás Gergely.* Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. (Lapidarium Hungaricum, Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 2. Pest megye I.) Budapest 1990. 42., 58. (204. sz. jegyz.).

84 *Möller István.* A vajda-hunyadi vár építési korai. Különnyomat a «Magyarország Műemlékei» III. kötetéből. Budapest 1913) 14., 15. és 52. kép, valamint XX. tábla, *Entz Géza.* Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár 1996. 103. és 161. kép.

85 *Möller I.*: A vajda-hunyadi vár építési korai i. m. XX/2–5. tábla, *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 103. (6. sz. jegyz.); *Lupescu Radu.* Feliratos oszlopfő másolata a vajdahunyadi vár palotaszárnyából. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Szerk. Farbak Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András. (Kiállítási katalógus: Budapesti Történeti Múzeum), Budapest 2008. 188. (1.19 kat. sz.).

86 *Lővei Pál* opponensi véleménye, in: Lupescu Radu „Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában” című doktori (PhD) értekezésének vitája. Művészettörténeti Értesítő 57. 1. (2008) 168–169.

területéről került az erdélyi várba, minden bizonnyal már kifaragva, legfeljebb a végső csiszolást hagyva a helyszíni összeállító munkát végző műhelytagokra. Nehéz feltételezni, hogy az oszloptörzsekhez tartozó fejezetek ne a központi műhelyben készültek volna (anyaguk természettudományos vizsgálatára azonban eddig nem került sor, így a Buda környéki mészkövekhez hasonló, a többi vajdahunyadi kőanyagtól eltérő megjelenésük erősen szubjektív értékelés).

Bővebb ábrázolási rendszerbe bekomponált írásszalagokra már a Stibor síremlékek mestere műhelyének alkotásai között is található példák. Egy a lengyel Pobóg-címeremzetség címerábráját mutató, figurális ábrájú, töredékes budai síremléken — ifjabb (Staszów-i) Mosticius, vagy egy családtagja síremlékének részlete? — a domborművű férfialak felsőteste előtt átlósan kanyargó írásszalagon a *deus misereatur* fohász olvasható.⁸⁷ A kisháti várrom régészeti kutatása során, 1964-ben, egy vörösmárvány kúttábla részletei kerültek elő, a táblát oroszlán, Kompolti János és felesége, Tari Margit címei, továbbá az aragóniai Kanna-rend és a Sárkányrend jelvényei díszítik; írásszalagon kifaragott, töredékes évszáma valószínűleg 1448-ra egészíthető ki.⁸⁸

A Stibor síremlékek mestere alkotásai, a kisháti faragvánnyal bezáróan, valamivel finomabb megmunkálásúak, mint a későbbi darabok: úgy tűnik, hogy a kisháti tábla faragását követően, de még a vajdahunyadi oszlopsor elkészítése előtt — vagyis 1450 körül — történhetett a műhely vezetésében a generációs váltás. Igazán jelentős stílári váltás azonban nem következett be, a főpapi síremlékek sorozata mutatja, hogy a műhely tevékenységét továbbra is a lágú stílus továbbélése, a heraldikus sírlapok esetében

87 Budapesti Történeti Múzeum. — Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 294–295. (Sz. 50. kat. sz., Lővei Pál), *Lővei P.: A Stibor-síremlékek mestere* i. m. 105. és 8. kép, *Lővei P.: A „sárkánylovagok” kőfaragója* i. m. 401., 403., 465. (a felirat hibás, *miserere mei* olvasatával) és 29. kép.

88 *Pámer Nóra: A kisháti vár feltárása*. In: Magyar Műemlékvédelem V. (1967–1968). Budapest 1970. 309., 313. (34. sz. jegyz.) és 395. kép, *Pámer Nóra: Szakál Ernő és a kisháti vár vörösmárvány falikútja*. Műemlékvédelem 47. (2003) 133–136., *Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban*. Turul 84. (2011) 112.

is a korábbiakhoz hasonló ábrázolási típusok, a vitézi síremlékek oroszlánjainak közeli rokonsága, ugyanakkor a már korábban is feltűnő írásszalagok alkalmazásának gyakoribbá és rendezettebbé válása jellemezte. Egy további generációs váltás következhetett be a budai műhely működésében az 1470-es évek második felében vagy már az 1480-as években. Ekkor a Stibor-síremlékek mestere már sok évtizede halott volt, de Marosi Ernőt idézve: a mesterrel „kapcsolatba hozható technikai tudás és stiláris apparátus aztán a középkor végéig öröklődött a magyarországi hagyományban”.⁸⁹ Hagyományosan budai készítésűnek tartja a magyarországi szakirodalom a 15. század utolsó két évtizedének és a 16. század első harmadának páncélos vitézeket ábrázoló, nem kis részben ép, teljes szarkofágfedlapokat és sírlapokat tartalmazó, jelentékeny számosságú, vörösmárvány faragványcsoportját. Akár még a Stibor síremlékek mestere alkotásaira is visszavezethető motívumok — például a páncélos figurákhoz kapcsolódó, angyalokat ábrázoló mellékalakok — jelezhetik a műhelyhagyomány folytonosságát. A páncélos vitézi figuráknak ezt a csoportját ugyanúgy nem könnyű a korszak figurális főpapi síremlékeivel összevetni, mint a 15. század második–harmadik negyedének produkciója esetében. Sirokai László nablusi (neapoliszi) címzetes püspök, egri segédpüspök (†1487) sirokai sírlapján⁹⁰ mindenestre Balogh Jolán éppúgy az udvari műhely hatását vélte felfedezni, mint a páncélos férfialakot ábrázoló szepeshelyi és a terebesi síremlékeken.⁹¹ Ennek a hagyománynak a hordozói már a budai városi műhely harmadik generációjához tartozhattak, és alighanem ugyanúgy nem voltak tagjai semmilyen udvari–királyi műhelynek, ahogy a Stibor-síremlékek mestere is polgári szobrász-vállalkozóként vehetett részt — a budai szoborlelet némelyik

89 Marosi E.: Márvány, homokkő, interdiszciplinaritás i. m. 91.

90 Czobor Béla: Sirokay László sírköve. *Archaeologiai Értesítő* (új folyam) 8. (1888) 405–409., *Géza von Csergheő – Jozef von Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn*. Budapest 1890. 51–56., *Luxová, V.: Memento mori i. m. 333., 668–669.* (2.2.13. kat. sz.), *Miroslav Čovan: Historické nápisy zo Šariša do roku 1650.* (Corpus Inscriptionum Slovaciae 1 / Nápisy na Slovensku 1) Martin 2016. 84–85. (28. sz.) és 40–41. kép.

91 *Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet*. Budapest 1985. 253.

fejtöredéke alapján ítélve — Zsigmond király budai építkezésein. A harmadik generációnak a figurális alkotásai — amennyiben van rajtuk felirat — már reneszánsz kapitális betűtípusú, vésett technikájú feliratokat hordoznak. A mélyített sávból domborúan kiemelkedő minuszkulák utolsó „klasszikus” példáit Szántói Ambrus szentistváni prépost (†1483) esztergomi sírköve,⁹² a Sirokai-sírkő és Hecht (Csukás) György szebeni polgármester (†1496) nagyszebeni sírlapja⁹³ hordozza. A Szántói-sírkő mezőjét csupán kisebb, karéjokkal bővített négyzet alkotta tükörben álló címerpajzs díszíti. A prépost a sírkövet még életében elkészíttette, halálának időpontját utólag faragták ki rajta. Várady Zoltán mutatott rá,⁹⁴ hogy a keresztnév *a* kezdőbetűjének két szára közötti átkötéshez hasonló forma a székesfehérvári Bodó-síremléken és egy, a Veszprém megyei Pulán talált (eredetileg talán a tálodi pálos kolostorból származó), figurális ábrázolásra utaló fejpárna sarokbojtját hordozó, 1474-es halálzási évszámú, vörösmárvány sírkőtöredéken⁹⁵ is megtalálható; ezek még

92 *Mathes, J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis i. m. 22. (§. 36.) és Tab. VI. lit. A., *Pőr Antal*: Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből 74. sz.) Budapest 1909. 7., 34–35.

93 *Henszlmann Imre*: Úti jegyzetek a Királyföldről. *Archaeologiai Értesítő* 13. (1879) 382., *Ludwig Reissenberger*: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt. Hermannstadt 1884. 43., *Viktor Roth*: Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg 1906. 29., 30., *Gustav Gündisch*: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt. Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum 12. (1947) 12–15., *Virgil Vătăşianu*: Istoria artei feudale în ţările Romîne I. Bucureşti 1959. 739. és fig. 700., *Ioan Albu*: Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit. Hermannstadt–Heidelberg 2002. XXXV., XXXVIII. (237. sz. jegyz.), XL., XLI., LIII., LIV., 21–23. (18. sz.), 27. és Abb 9., *Ioan Albu*: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană în context central-european (sec. XII–XVII). *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica* I. (2004) 112., 121–122., 125. és fig. 12., *Lővei P. – Weisz B.*: A gazdaság- és pénzügyigazgatás i. m. 253–254. és 26. kép.

94 *Várady Z.*: Gótikus minuscule feliratok i. m. 23–24., 34., 36., 45–46. (8. sz.) és 20., 39/3. kép.

95 Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum. — *Éri István – Kelemen Márta – Németh Péter – Torma István*: Veszprém megye régészeti topográfiaja. Veszprémi járás.

a műhely második generációjához köthetők. A nagyszzebeni faragvány kronológiailag már mindenképpen a harmadik korszakhoz tartozhatna, stilárisan azonban nehezen kapcsolható a figurális vitézi síremlékek csoportjához.⁹⁶

Ha vázlatosan és sok bizonytalansággal is, egy közel száz éven át, de akár még Mohácsig is tevékeny budai műhely körvonalazható az emlékanyag alapján; ennek Budához kötését nem csupán a befejezetlen angyalos töredék, de további, a városban talált, befejezetlen darabok támasztják alá, egészen a 16. század elejéig.⁹⁷ Mindenképpen egy polgári műhelyről lehet csak szó, amely a királyi udvartól függetlenül, attól azonban időnként — mind Zsigmond, mind pedig Mátyás idején — megbízásokat elfogadva és azokat elvégezve tevékenykedett. Produkciójának leginkább csak a legkvalitásosabb, leglátványosabb, az uralkodókat és a főpapokat is beszámítva a kormányzó elitnek készült emlékeit tudjuk megragadni. Pedig a műhely biztosan dolgozott mindenkinek, akitől megbízást kapott; és aligha csak a budai szoborlelet egyes darabjai, egyes szarkofágok/tumbák oldallapjai, valamint a vajdahunyadi vár fejezetei esetében merészkedhettek ki lapidái a vörösmárvány „bástyái” mögül, hogy egyszerűbben faragható, puhább anyagokat is munkába vegyenek.

Ahogy láttuk, a feliratuk jellege a Stibor síremlékek mestere műhelyének alkotásaihoz kapcsolja a két váradi faragványtöredéket, így az évszázados budai műhelytevékenységnek a két újabban előkerült sírkőtöredék erejéig részese volt Várad is.

Budapest 1969. (Magyarország Régészeti Topográfiaja 2.) 182. és 36.2. kép, *Várad* Z.: Gótikus minuscula feliratok i. m. 22–23., 24., 26., 27., 34., 75–76. (44. sz.) és 21/1., 39/1. kép.

96 A budai műhely második generációjának működését valamivel jobban, a harmadikét csak egészen elnagyoltan vázoltam fel eddig, lásd *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 459–476.

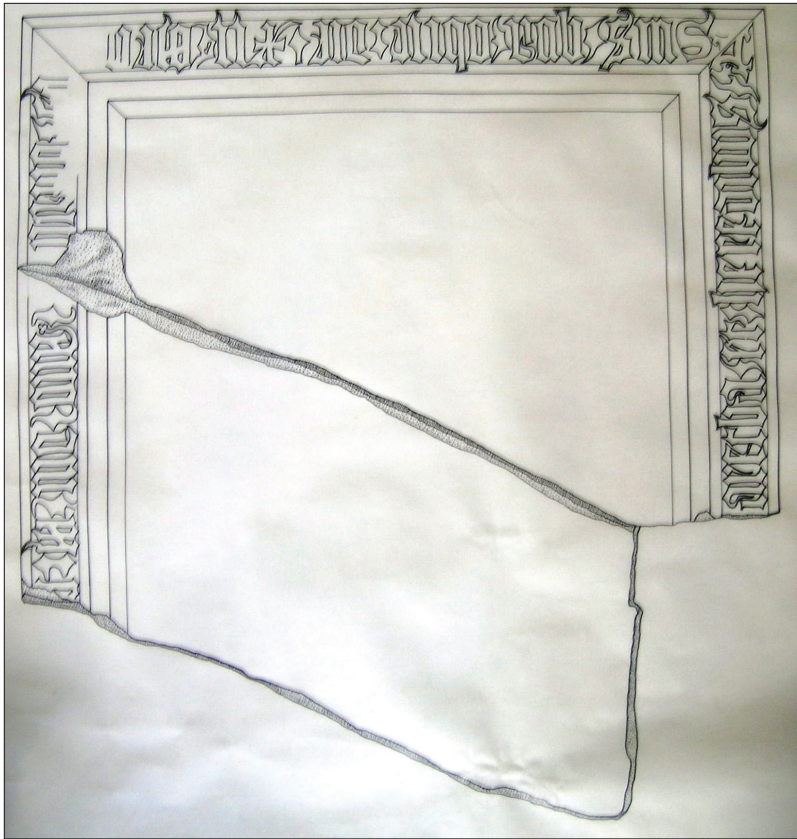
97 *Lővei P.*: A „sárkánylovagok” kőfaragója i. m. 396–397., 399–400., 432–433., 474–475., 477–481. és 20., 26., 73–74., 123. kép.

KÉPMELLÉKLET

Margit töredékes síremléke a nagyváradai (Oradea, Románia) várból, 1430–1440 körül (fotó: Lővei Pál)

1.

Margit töredékes síremléke a nagyváradai várból,
1430–1440 körül (felmérési rajz: Emődi Tamás)

2.

Sírkőtöredék a nagyváradai (Oradea, Románia) várból,
15. század második negyede (fotó: Lővei Pál)

3.

		
Kurtyán, Perényi Imre	Bobovac, boszniai király-síremlék	Bobovac, boszniai király-síremlék
		
Buda, ferences kolostor	Buda, Nagyboldogasszony-templom	Buda, Nagyboldogasszony-templom
		
Szőlősgyőrök	Nagyvárad, Margit	Nagyvárad, Margit
		
Szentgotthárd, Garai Ilona	Terebes, Perényi János	Terebes, Perényi János
		
Buda, domonkos kolostor	Ásványráró, keresztelőmedence	Szilézia, Konrad von Nimptsch
		
Nyitra, Berzevici György	Vajdahunyad	Buda, domonkos kolostor

A vonallal áthúzott, jellegzetes „m” betűk példái

4.

Bosnyák király Bobovac várában talált
síremlékének töredékes fedlapja, angyal alakjával
(Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine;
fotó: Mudrák Attila)

5.

Bosnyák király Bobovac várában talált
síremlékének töredékes fedlapja, törzstörődék
(Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine;
fotó: Mudrák Attila)

6.

Stiborici (II.) Stibor (†1434) síremléke
a budai Nagyboldogasszony-templomból
(Budapesti Történeti Múzeum; *fotó: BTM*)

7.

Angyalt ábrázoló, befejezetlen töredék a budai
Mária Magdolna-plébániatemplom feltárásából
(Budapest, Magyar Nemzeti Galéria; *fotó: Lővei Pál*)

8.

Konrad (II.) von Nimptsch (†1446) elveszett tumbafedlapja, egykor a sziléziai Swidnica (Schweidnitz) ferences templomában (W. E. Seidlitz által 1745-ben közölt, 1725 előtt készült rajz alapján készült metszet, itt Czechowicz, B.: Nagrobki późnogotyckie na Śląsku i. m. 21. kép nyomán)

9.

A vajdahunyadi (Hunedoara, Románia) vár földszinti nagytermének 1452-es évszámú, feliratszalagos oszlopfejezete a felirat *fi(e)r)i mag(nifi)^(us) Job(a)nes* részletével (fotó: Lővei Pál)

10.

A vajdahunyadi (Hunedoara, Románia) vár földszinti nagytermének 1452-es évszámú, feliratszalagos oszlopfejezete a felirat *a(nn)° d(omin)i m(illesim)° cccc° l ii* részletével (fotó: Lővei Pál)

11.